

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

Національний авіаційний університет
проспект Космонавта Комарова, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: inneziya@ukr.net

Мета: проаналізувати та узагальнити основні механізми, засоби та гарантії реалізації захисту екологічних прав громадян відповідно до положень Орхуської конвенції та міжнародної судової практики. Надати оцінку діяльності створених у різних країнах спеціалізованих екологічних судів та їх правозастосовчій практиці щодо захисту екологічних прав громадян. Підтримати та обґрунтувати необхідність створення таких судів у інших країнах та, зокрема, в Україні, в рамках реформування національної судової системи та глобалізації вирішення проблем охорони навколишнього середовища. **Методи дослідження:** використані та проаналізовані наукові підходи деяких вітчизняних та зарубіжних вчених щодо окремих питань міжнародно-правового захисту екологічних прав громадян у судовому порядку, а також положення Орхуської конвенції, які є визначальними в регулюванні забезпечення такого захисту. **Результати:** визначається необхідність у вдосконаленні міжнародної та національної екологічної політики держав, виробленні більш чітких та простих механізмів реалізації захисту екологічних прав громадян, організації та підвищенні ролі спеціалізованих екологічних судів, які мають сприяти підвищенню ефективності правосуддя у сфері реалізації громадянами своїх екологічних прав. **Обговорення:** проблеми міжнародного та національного законодавства та судової практики, пов'язані із впровадженням, забезпеченням та застосуванням судових процедур щодо захисту та відновлення порушених екологічних прав громадян.

Ключові слова: екологічні права громадян; гарантії екологічних прав; реалізація екологічних прав; судовий захист екологічних прав; практика Європейського суду з прав людини; екологічне судочинство; спеціалізовані екологічні суди.

Постановка проблеми та її актуальність.

На основі порівняльно-правового аналізу деяких міжнародно-правових норм та норм національного законодавства окремих країн, а також із урахуванням їх судової практики, висвітлити роль інституту судового захисту екологічних прав громадян як одного з правових засобів забезпечення реалізації права громадян на безпечне для життя та здоров'я навколишнє середовище.

Актуальність теми роботи визначається новизною та малодослідженістю проблем міжнародних, світових правових механізмів екологічного правосуддя як явища правової дійсності щодо забезпечення захисту екологічних прав громадян, важливістю проблем правової охо-

рони доквілля та необхідністю пошуку їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останніми роками дослідження екологічних прав людини займають одне з провідних місць у науковій концепції екологічного права України та інших країн. Предметом вивчення є поняття екологічних прав, їх обсяг, механізм реалізації екологічних прав, гарантії судового захисту, міжнародно-правові стандарти захисту тощо. Серед українських науковців, які мають дослідження в цьому напрямі, слід назвати А.П. Гетьмана, В.В. Костицького, В.І. Андрейцева, К.В. Медведєва, Т.Б. Єрмолаєву, І.П. Іванця, Л.А. Калишук та інших. Аналіз їх досліджень показує, що вони носять фрагментарний характер з питань міжнарод-

но-правових процедур, механізмів та засобів судового порядку захисту екологічних прав громадян. Адже спеціальних наукових досліджень, присвячених даній темі, не проводилось.

З огляду на те, що дана проблематика мало досліджена українськими науковцями, науково-теоретичну базу роботи складають також праці зарубіжних науковців, таких як Л. Кремера, Д.А. Фіцай, О.С. Мурзальнової, А.М. Солнцева, А.С. Шварової, Н.І. Хлуденкової, Л.Н. Буркової.

Метою статті є оцінка та узагальнення досвіду міжнародних правових механізмів та процедур, національного законодавства та судової практики різних країн у забезпеченні реалізації судового захисту екологічних прав громадян.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні екологічні права людини є серед найвищих соціальних цінностей. Розвиток правової думки про них пов'язаний з усвідомленням міжнародним співтовариством нагальної необхідності не лише збереження й ефективного використання ресурсної бази навколишнього природного середовища, а й створення умов свого існування, потреби дихати чистим повітрям, пити чисту воду, споживати екологічно безпечну їжу й задовольняти інші біологічні та духовні потреби. З урахуванням зазначеного в багатьох країнах світу екологічні права визнаються не лише самостійними правами, а життєво необхідною основою для правового забезпечення задоволення біологічних та еколого-естетичних потреб людини [7, с. 3].

Наукове визнання та нормативне закріплення екологічних прав у міжнародному праві має важливе значення для вироблення міжнародних світоглядних концепцій охорони довкілля, заснованих на ідеях розв'язання екологічних проблем в інтересах конкретної людини й усього людства, а також формування системи міжнародного екологічного права щодо охорони навколишнього природного середовища.

Яскравим прикладом закріплення екологічних прав людини в міжнародних договорах є Конвенція Європейської Економічної Комісії ООН «Про доступ до інформації, участь гро-

мадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля», прийнята 25 червня 1998 року в м. Орхусі (Данія) (Орхуська Конвенція), яка визначила три основних види екологічних прав, що розглядаються як важливі чинники у становленні демократії: 1) доступ громадськості до екологічної інформації; 2) участь громадськості у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля; 3) доступ громадськості до правосуддя з питань, що стосуються довкілля [1, ст. 1].

Реалізація зазначених прав полягає насамперед, на думку Гетьмана А.П., Костицького В.В., у формуванні міжнародної екологічної політики й міжнародного екологічного законодавства, особливо стратегічної позиції ЄС щодо навколишнього середовища, яка була юридично закріплена в Договорі про Європейське співтовариство й полягає у декларуванні прагнення Європейського Співтовариства до високого ступеня охорони навколишнього середовища, покращання його якості, підвищення рівня і якості життя людей. У подальшому це стало вихідною точкою для формування їх екологічної політики й екологічного права ЄС, а далі – обов'язком для імплементації національним екологічним законодавством держав [2, с. 74-75].

На сьогоднішній день національне екологічне законодавство розвинених країн світу закріплює ряд умов та гарантій для реалізації зазначених у Орхуській Конвенції екологічних прав, серед яких, зокрема, міри адміністративного та судового характеру, тобто визначено, що громадяни мають право на звернення до органів влади, інших органів та організацій з питань, що стосуються негативного впливу на навколишнє середовище, а також на подання до суду позовів у випадку порушення їх екологічних прав. Але застосовуючи позовний спосіб захисту прав у суді, громадяни можуть зіткнутися з проблемами доказування фактів порушення своїх екологічних прав, а точніше, зі складнощами, пов'язаними з необхідністю самостійного доказування фактів порушення екологічних прав і причинно-наслідкового зв'язку між вчиненою дією та наслідками, що наступили [11, с. 46].

Хоча, на думку Єрмолаєвої Т.Б., позитивним моментом при оцінці доказів у спорах щодо захи-

сту екологічних прав громадян є дія принципу «поза розумними сумнівами», використання якого практикується Європейським судом з прав людини. Указаний принцип полягає у тому, що доказ може впливати із достатньо потужних, зрозумілих і таких, що підтверджуються один одним висновків або аналогічних неспростованих презумпцій факту. Застосування принципу «поза розумними сумнівами» відображає максимальний стандарт при встановленні факту порушення того чи іншого екологічного права [4, с. 97].

Проблеми судового захисту екологічних прав пов'язані також із відсутністю закріплення в законодавстві ряду країн деяких екологічних термінів та їх змісту, що має важливе значення для визначення меж екологічних прав громадян як таких, а також відокремлення їх від інших прав, що призводить, у свою чергу, до неготовності та неспроможності громадян приймати рішення про забезпечення захисту своїх екологічних прав.

Багато іноземних вчених-правників, зокрема, Кремер Л., Дубовик О.Л., Степаненко В.С., відзначають, що підвищення ефективності захисту екологічних прав громадян можливе шляхом створення спеціалізованих екологічних судів або спеціалізованих палат у судах загальної юрисдикції чи в арбітражних (господарських) судах у національних судових системах, а також шляхом гармонізації окремих сегментів національного екологічного законодавства з європейськими стандартами [6, с. 8; 3, с. 12].

Актуальність постановки питання про необхідність створення екологічних судів, на думку Мурзальнової О.С., Солнцева А.М., Шварова А.С., обумовлена зростанням кількості та масштабів екологічних проблем, прийняттям багатьма країнами комплексного екологічного законодавства, нездатністю судів загальної юрисдикції ефективно здійснювати правосуддя у сфері захисту навколишнього природного середовища [9, с. 30].

У зв'язку з цим, слід зазначити, що існують позитивні приклади правових систем зарубіжних країн, у яких створені спеціалізовані екологічні суди. І такі суди мають певні пере-

ваги: швидкість судового процесу, ефективність, підготовленість і спеціалізація суддів, а також присутність позасудових експертів у даній галузі. Наприклад, в Китаї екологічні права конституційно не закріплені, але держава йде шляхом створення такої моделі захисту екологічних прав у випадку їх порушення, коли громадянам надається можливість спрощеної процедури їх захисту, в тому числі шляхом звернення до спеціалізованих екологічних судів.

На думку Кравець Я.В., останнім часом у розвинених країнах спостерігається зростання кількості екологічних судів та трибуналів і, відповідно, зростання кількості звернень до них за захистом, визнанням екологічних прав [5, с. 6].

Серед європейських країн позитивні тенденції в цьому напрямі мають Швеція та Австрія. Швеція є першою європейською країною, яка у 1999 році створила Екологічний кодекс, у якому прописується інститут екологічних судів першої та другої інстанції (а саме: п'ять екологічних судів, які приєднуються до п'яти цивільних округів по одному суду та ще один приєднаний до цивільного суду апеляції). Австрійська система, заснована на спеціалізації екологічних судів, включає Незалежний екологічний сенат у складі 10 суддів, проте його юрисдикція обмежується справами, що стосуються оцінки впливу на навколишнє середовище.

Цікавою є практика Екологічного суду Нової Зеландії, до якого позивачі можуть звертатися у різних цілях, у тому числі, щоб отримати рекомендації щодо розмежування повноважень між регіональними і територіальними органами, визначити, чи є певні дії державних структур порушенням загального обов'язку відносно запобігання, усунення або зменшення несприятливого впливу на навколишнє середовище. У той же час, ненадання органами влади чи місцевого самоврядування необхідної екологічної інформації не породжує права на звернення до Екологічного суду [5, с. 12].

Переважає більшість спорів у Суді планування та захисту навколишнього середовища (Австралія) вирішуються або звужуються за згодою сторін до будь-якого останнього слухання. Тобто, суд заохочує альтернативне вирішення екологічних спорів та надає цю послугу безкоштов-

но. Допоміжні функції при цьому виконують реєстратори, які також виступають як медіатори, забезпечуючи вирішення великої кількості справ без судового процесу і, що дуже важливо, без витрат для сторін [5, с. 14].

Серед позитивних практик судового захисту екологічних прав – здобутки, що знаходять відображення в практиці Земельного та екологічного суду Нового Південного Уельсу (першого екологічного суду в світі, створеного у 1980 році) – це наявність електронної бази даних про екологічні правопорушення, яка дає суддям миттєвий доступ до статистики, аналітики і коментарів; впровадження «Multi – Door Courthouse» – системи, яка надає заявникам доступ до повного спектру послуг щодо вирішення спорів, як на початковому етапі, так і впродовж усього процесу (медіація, арбітраж, попередня оцінка тощо); спрямованість на реституційне правосуддя, в якому потерпілі та заподіювачі шкоди спільно беруть участь у процесі відновлення порушеного стану довкілля та попередження повторного заподіяння екологічної шкоди [5, с. 16].

За останні роки на міжнародному рівні сформувалася певна практика захисту екологічних прав громадян, зокрема, в рамках Європейського суду з прав людини, до якого громадяни можуть звертатися у випадку, коли вичерпані всі внутрішньодержавні засоби правового захисту. Так, відповідно до позиції Європейського суду з прав людини, який у своїх рішеннях керується, зокрема, Європейською конвенцією про захист прав людини та основних свобод 1950 р., держава в особі відповідних уповноважених органів несе відповідальність, якщо останні не вживали ефективних заходів щодо покращення якості навколишнього середовища, передбачених національним законодавством. Європейський суд з прав людини визначає, що в «екологічних справах» на державу – учасника Конвенції можуть бути покладені так звані позитивні зобов'язання, тобто зобов'язання по необхідності вжиття заходів щодо припинення ситуації, яка спричиняє шкоду навколишньому середовищу, навіть, якщо джерелом такої

шкоди є дії приватних осіб, а не самої держави [10, с. 134].

На думку Європейського суду, національна влада беззаперечно перебуває в кращій позиції, ніж міжнародний суд, щодо вирішення конкретних екологічних спорів у локальному контексті, а також щодо встановлення найбільш прийнятної екологічної політики, індивідуальних інструментів, які б відповідали потребам місцевої спільноти. При цьому держава може врахувати економічні інтереси як регіону, так і країни в цілому, а, отже, і потребу в захисті здоров'я громадян. Європейський суд, у свою чергу, повинен забезпечити дотримання балансу інтересів між спільнотою та індивідуальним правом кожного громадянина.

Разом із тим, у роз'ясненнях Комітету за дотриманням Орхуської конвенції зазначено, що судовим органам також необхідно в обов'язковому порядку аналізувати свої норми і стандарти в контексті міжнародних зобов'язань і відповідним чином їх застосовувати [8, с. 21].

Висновки. Таким чином, практика екологічних судів різних країн та Європейського суду з прав людини показує, що підвищення активності ролі суду, організація та діяльність спеціалізованих екологічних судів сприяє ефективності правосуддя в сфері реалізації та забезпечення екологічних прав громадян.

Але зрозуміло, що суд не може замінити законодавчу та виконавчу гілки влади, які відповідають за вироблення екологічних законів і правил, а також за їх успішну адміністративну реалізацію, що є основою правової охорони довкілля. Оптимальна реалізація норм екологічного права має спиратися на баланс між законодавчою, виконавчою та судовою владою.

Аналіз норм міжнародного та національного екологічного законодавства щодо захисту екологічних прав громадян, а також його правозастосовча практика доводить, що вирішення проблем судового захисту екологічних прав громадян має здійснюватися на національному рівні, зокрема, шляхом вдосконалення міжнародної та національної екологічної політики держав, вдосконалення національного законодавства, використання міжнародної судової практики як джерела права національними судами, що, у свою чергу,

дозволить також попередити порушення екологічних прав громадян.

Література

1. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. Міжнародний документ від 25 черв. 1998 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_015.

2. Гетьман А.П., Костицький В.В. Екологічні права людини в національній і міжнародній правовій доктрині. *Проблеми законності*. 2013. Вип. 124. С. 68-80.

3. Дубовик О.Л., Степаненко В.С. Тенденції и перспективи розвитку екологічного права в ЕС. *Право и политика*. 2005. № 1. С. 121-131.

4. Єрмолаєва Т.Б. Проблеми доступу до правосуддя при захисті екологічних прав. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 137. С. 92-100.

5. Кравець Я.В. Екологічні суди: порівняльно-правовий аналіз. Одеса, 2018. 30 с.

6. Кремер Л. Будущая роль Европейского суда в развитии европейского экологического права. *Экологическое право*. 2005. № 5. С. 5-11.

7. Медведєв К.В. Екологічні права громадян України: гарантії їх судового захисту: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2012. 214 с.

8. Практика Комитета по соблюдению Орхусской конвенции (2004-2014). Третье издание / под ред. А. Андруевич, С. Керн, З. Козак. Львов: РАЦ «Общество и окружающая среда», 2016. 284 с.

9. Солнцев А.М., Мурзалова О.С., Шварова А.С. О создании специализированных экологических судов для обеспечения эффективной защиты экологических прав граждан. *Вестник Волгоградской академии МВД России*. 2013. № 1. С. 174.

10. Фицай Д.А. Защита экологических прав: некоторые проблемы теории и практики. *Журнал российского права*. 2018. № 3. Серия Земельное и экологическое право. С. 127-135.

11. Хлуденева Н.И. Правозащитный потенциал Орхусской конвенции. *Судья*. 2015. № 9. С. 46-50.

References

1. Konvencija pro dostup do informacii', uchast' gromads'kosti v procesi pryjnattja rishen' ta dostup do pravosuddja z pytan', shho stosujut'sja dovkillja. Mizhnarodnyj dokument vid 25 cherv. 1998 r. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_015.

2. Get'man A.P., Kostyc'kyj V.V. Ekologichni prava ljudyiny v nacional'nij i mizhnarodnij pravovij doktryni. *Problemy zakonnosti*. 2013. Vyp. 124. S. 68-80.

3. Dubovik O.L., Stepanenko V.S. Tendencii i perspektivy razvitija jekologicheskogo prava v ES. *Pravo i politika*. 2005. № 1. S. 121-131.

4. Jermolajeva T.B. Problemy dostupu do pravosuddja pry zahysti ekologichnyh prav. *Problemy zakonnosti*. 2017. Vyp. 137. S. 92-100.

5. Kravec' Ja.V. Ekologichni sudy: porivnjal'no-pravovyj analiz. Odesa, 2018. 30 s.

6. Kremer L. Budushhaja rol' Evropejskogo suda v razvitii evropejskogo jekologicheskogo prava. *Jekologicheskoe pravo*. 2005. № 5. S. 5-11.

7. Medvedjev K.V. Ekologichni prava gromadjan Ukrai'ny: garantii' i'h sudovogo zahystu: dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.06. Kyi'v. nac. un-t im. T. Shevchenka. Kyi'v, 2012. 214 s.

8. Praktika Komiteta po sobljudeniju Orhusskoj konvencii (2004-2014). Tret'e izdanie / pod red. A. Andrusевич, S. Kern, Z. Kozak. L'vov: RAC «Obshhestvo i okruzhajushhaja sreda», 2016. 284 s.

9. Solncev A.M., Murzaleva O.S., Shvarova A.S. O sozdanii specializirovannyh jekologicheskikh sudov dlja obespechenija jeffektivnoj zashhity jekologicheskikh prav grazhdan. *Vestnik Volgogradskoj akademii MVD Rossii*. 2013. № 1. S. 174.

10. Ficaj D.A. Zashhita jekologicheskikh prav: nekotorye problemy teorii i praktiki. *Zhurnal rossijskogo prava*. 2018. № 3. Serija Zemel'noe i jekologicheskoe pravo. S. 127-135.

11. Hludeneva N.I. Pravozashhitnyj potencial Orhusskoj konvencii. *Sud'ja*. 2015. № 9. S. 46-50.

**INTERNATIONAL - LEGAL ASPECTS OF COURT PROTECTION
ENVIRONMENTAL RIGHTS OF CITIZENS**

National Aviation University
Kosmonavta Komarova Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: inneziya@ukr.net

Purpose: to analyze and summarize the basic mechanisms, means and guarantees for the implementation of environmental protection of citizens, in accordance with the Aarhus Convention and international case law. Provide an assessment of the activities of specialized environmental courts established in different countries and their enforcement practices for the protection of citizens' environmental rights. Support and justify the need to establish such courts in other countries, and in particular in Ukraine, in the context of reforming the national judicial system and globalization of environmental issues. **Research methods:** used and analyzed scientific approaches of some domestic and foreign scientists on certain issues of international legal protection of environmental rights of citizens in court, as well as provisions of the Aarhus Convention, which are decisive in regulating such protection. **Results:** the need to improve the international and national environmental policies of states, to develop clearer and simpler mechanisms for realizing the protection of environmental rights of citizens, to establish and enhance the role of specialized environmental courts, which should contribute to improving the efficiency of justice in the area of citizens' implementation of environmental rights. **Discussion:** in recent years, research into the environmental rights of citizens and the problems of their protection have occupied one of the leading positions in the scientific concept of environmental law of Ukraine and other countries. Updating of the research is caused by changes in international environmental policy and international environmental legislation; the desire of the international community for a high degree of environmental protection, improving its quality, improving the standard and quality of life of people; the need to identify and seek mechanisms to implement the protection of citizens' environmental rights, including through the courts.

Problems of judicial protection of environmental rights of citizens are related to the lack of certain environmental terms in the legislation of some countries and their content, the need to independently prove the facts of violation of environmental rights by citizens and the causal link between the act and the consequences that have occurred, as well as in a number of countries specialized environmental courts, specially trained judges and court experts and, accordingly, simplified court procedures for the implementation of environmental protection mechanisms citizens, because courts of general jurisdiction are not always capable of effectively administering justice in this area.

The practice of environmental courts of different countries and the European Court of Human Rights shows that the successful organization and enhancement of the role of the specialized environmental court contributes to the efficiency of justice in the implementation, protection and restoration of violated environmental rights of citizens.

Keywords: environmental rights of citizens; guarantees of environmental rights; realization of environmental rights; judicial protection of environmental rights; practice of the European Court of Human Rights; environmental justice; specialized environmental courts.